

PIERWOTNY KOŚCIÓŁ FRANCISZKAŃSKI W KRAKOWIE

Szczęśny Skibiński wyraził zainteresowanie franciszkańskim obiektem sakralnym w Krakowie w artykule pt. *Program ideowy i funkcje kościoła Franciszkanów w Krakowie*, w: *Sztuka i ideologia XIII wieku*, Wrocław 1974, s. 333—341, oraz w pracy doktorskiej pt. *Pierwotny kościół Franciszkanów w Krakowie*, Poznań 1977.

Ograniczę się tylko do omówienia tezy Szczęsnego Skibińskiego o mauzoleum Piastów w Krakowie. Autor przedstawił budowlę grobowe. Do nich zaliczył pierwotny kościół franciszkanów w Krakowie. Szczęśny Skibiński dowodzi w ten sposób: „Krzyżowa forma centralna prezentuje nam kościół krakowski jako budowlę o charakterze pomnikowym, co pozwala wnioskować o zawarciu w niej wymowy znaczeniowej, wykraczającej poza potoczny sens symboliczny typowego kościoła tego czasu. Zadaniem naszym więc będzie próba odczytania tych specyficznych znaczeń, które — przewidywane w programie pierwotnym — o wyborze pomnikowej formy zdecydowały. Przy niedostatku źródeł pisanych i pierwotnego wyposażenia, głównym źródłem dla określenia interpretacji formy dają wzmianki o pochowaniu w kościele jego faktycznego fundatora księcia krakowsko-sandomierskiego Bolesława Wstydliwego i jego siostry królowej halickiej Salomei”¹.

Szczęśny Skibiński powołał się na najstarsze źródła dotyczące przybycia franciszkanów do Krakowa, zawarte w roczniku krakowskim i roczniku miechowskim, opowiadając się za rokiem 1237². Na tych samych jednak stronach swego dzieła zmienił istotę przekazów źródłowych i przyjął niezgodny ze źródłami termin „sprowadzenia” franciszkanów do Polski³. W ogóle tenże autor w całym dziele oparł się na legendzie podanej przez Jana Długosza, którego przekaz jest następujący: „Książę krakowski i sandomierski Bolesław Wstydlivy nakłoniony prośbami i radami matki Grzymisławy, kobiety religijnej i pobożnej, powołuje z Pragi do Kra-

¹ Sz. Skibiński, *Pierwotny kościół Franciszkanów w Krakowie*, Poznań 1977 s. 44.

² *Monumenta Poloniae Historica*, wyd. A. Bielowski, Warszawa 1961 t. II s. 836, 882.

³ Sz. Skibiński, *dz. cyt.*, s. 16—17.

kowa Braci Mniejszych i daje im w mieście Krakowie obszerne miejsce na kościół i klasztor. Na koszt książęcy zaczyna i kończy mimo chłopięcego wieku (budowę) bardzo pięknego kościoła i klasztoru z wypalanych cegieł⁴.

Właściwą metodę opracowania sztuki franciszkańskiej przedstawił Jerzy Kłoczowski. W artykule *Franciszkanie o sztuka europejska XIII wieku* podał następujące założenia: „Przedstawiamy więc w ogólnych zarysach w świetle najnowszych badań i poglądów nauki historycznej podstawowe zagadnienie formowania się zakonu franciszkańskiego, a następnie problem znaczenia całego ruchu związanego ze św. Franciszkiem dla dziejów europejskich postaw i życia religijnego. Wydaje się bowiem, że dopiero w świetle tych zjawisk można w sposób uzasadniony spojrzeć na samo zagadnienie sztuki franciszkańskiej”⁵.

Punktem wyjścia dla rozwiązania problemu pierwotnego kościoła św. Franciszka w Krakowie są źródła franciszkańskie z XIII w. Zasadnicze znaczenie dla poznania idei zakonu św. Franciszka z Asyżu i genezy ruchu franciszkańskiego posiadają wydane w języku polskim: *Wczesne źródła franciszkańskie*, 2 tomy, Warszawa 1981. Dynamizm ruchu franciszkańskiego w środkowej Europie najlepiej przedstawia: *Chronica Fratris Jordani a Jano OFM*, w: *Analecta Franciscana*, t. I, Quaracchi 1885, s. 1—19. Nie można też pominąć dzieła Jana z Pian del Carpini: *Historia Mongolorum*, w: *Sinica Franciscana*, wyd. A. Van Den Wyngaert, t. I, Quaracchi 1929, s. 27—130. Dokumenty papieskie zawiera: *Bullarium Franciscanum*, ed. H. J. Sbaralea, t. I—IV, Romae 1759—1768. Istotne znaczenie dla poznania osiedlenia franciszkanów w Polsce mają fragmentaryczne zapiski w roczniku małopolskim i roczniku miechowskim (*Monumenta Poloniae Historica*, Warszawa 1961, t. II s. 838, 882). Wreszcie ważne wiadomości źródłowe dotyczące pierwszej połowy XIII w. zawierają rękopisy w Archiwum klasztoru oo. Franciszkanów w Warszawie: B. Makowski, „Thesaurus Provinciae Poloniae” oraz w Archiwum Prowincjalatu oo. Franciszkanów w Krakowie: A. Karwacki, „Materiały do historii Franciszkanów w Polsce”, t. XXII.

W literaturze, ogólne znaczenie dla dziejów zakonu w Polsce posiada dzieło K. Kantaka, *Franciszkanie polscy*, 2 tomy, Kraków 1937—1938, a także: *Kościół w Polsce, Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce*, pod redakcją Jerzego Kłoczowskiego, t. I, Kraków 1968. Wartościowe są nowsze prace dotyczące średniowiecznych kościołów franciszkańskich. Do tej grupy należą: K.

⁴ Jana Długosza, *Roczniki czyli Kronika sławnego Królestwa Polskiego*, księga 6, Warszawa 1973 s. 348.

⁵ J. Kłoczowski, *Franciszkanie a sztuka europejska XIII wieku*, w: *Sztuka i ideologia XIII wieku*, Wrocław 1974 s. 165.

S. Rosenbaiger, *Dzieje kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie w wiekach średnich*, Kraków 1933 (Biblioteka Krakowska, nr 79); J. Jamroz, *Kościół pofranciszkański w Zawichoście*, „Biuletyn Historii Kultury i Sztuki” 10 (1948) nr 3/4 s. 185—230; T. Kozaczewski, *Pierwotny kościół franciszkański we Wrocławiu*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, Wrocław 1963, t. III s. 199—249. Szczególną wartość posiada ta ostatnia praca, nie tylko dla dziejów i architektury kościoła franciszkańskiego we Wrocławiu.

Funkcje kościoła franciszkańskiego w Krakowie, łącznie z przybyciem zakonników św. Franciszka z Pragi do Krakowa, osiedleniem się w tym mieście, założeniem prowincji czesko-polskiej, należy rozpatrywać w kontekście historycznym, na tle ruchu franciszkańskiego w środkowej Europie.

Św. Franciszek z Asyżu założył zakon braci mniejszych. Nadał mu charakter ewangeliczny i apostołski. Ewangeliczny program naśladowania Chrystusa ujawnił się w braterstwie, w ubóstwie czyli życiu z ofiarności społeczeństwa, oraz w wynikającym z naśladowania życia apostołskiego kaznodziejstwie⁶. Papież Innocenty III zatwierdził regułę św. Franciszka, przy czym „dał mu władzę głoszenia kazań wszędzie, tak jak natchnie łaska Ducha Świętego oraz udzielił pozwolenia, żeby także inni bracia mogli kazać, ci, którym święty Franciszek powierzy oficjum przepowiadania. Odtąd święty Franciszek zaczął przepowiadać ludowi po miastach i kasztelach”⁷. Program ewangelicznego naśladowania Chrystusa odpowiadał rozbudzonemu potrzebom szerokich kół społecznych, gdyż inaczej nie można sobie wytłumaczyć olbrzymiego rozwoju zakonu⁸. W 1217 r. na kapitule generalnej wybrano ministrów prowincjalnych i wysłano ich z pewną ilością braci „prawie do wszystkich prowincji świata, gdzie wyznawano wiarę katolicką”⁹. Pierwsze rozesłanie braci poza granice Italii napotkało na trudności z powodu nieznamość języka, zwłaszcza w Niemczech i na Węgrzech. Dopiero po kapitule generalnej w 1221 r. wysłanie 25 braci do Niemiec zostało uwieńczony pełnym sukcesem. Uczestnik tej misji Jan z Pian del Carpini zastosował następującą metodę. Razem z bratem Barnabą, Niemcem, uprzedzał innych braci i wszędzie w miastach, do których przybył, głosił kazania ludowi oraz zabiegał u władz kościelnych i świeckich o pomieszczenia dla braci. Po otrzymaniu mieszkania przybywali inni zakonnicy św. Fran-

⁶ R. Huber, *A documented History of the Franciscan Order 1182—1517*, t. I, Milwaukee 1944; L. Di Fonzo, G. Odoardi, A. Pompei, *I Frati Minori Conventuali, Storia e vita 1209—1976*, Roma 1978.

⁷ Anonim z Perugii, w: *Wczesne źródła franciszkańskie*, Warszawa 1981 t. II s. 71; Por. Tomasz z Celano, *Zyciorys drugi św. Franciszka z Asyżu*, w: *Tamże*, t. I s. 104.

⁸ J. Kłoczowski, *dz. cyt.*, s. 168.

⁹ Anonim z Perugii, *dz. cyt.*, s. 74.

ciszka, osiedlali się w danej miejscowości i natychmiast przystępowali do budowy kościoła i klasztoru. W ten sposób w pierwszym roku pobytu w Niemczech założono osiem konwentów w głównych miastach kraju¹⁰.

Kronikarz Jordan z Giano przypisuje główną zasługę przeszczerpienia zakonu św. Franciszka do krajów środkowej Europy Janowi z Pian del Carpini¹¹. Z inicjatywy Jana franciszkanie przybyli do Węgier, Czech, Polski i Norwegii. Jan z Pian del Carpini jako prowincjał Niemiec (1228—1230), a potem Saksonii (1232—1239) wysłał braci do wymienionych krajów. W tych krajach Jan zapewnił osiedlenie się zakonników św. Franciszka i szybki rozwój zakonu¹². Prawdopodobnie w 1228 r. przybył osobiście do Pragi. Analiza wspomnień Jana z Pian del Carpini, w kontekście z całą jego działalnością, pozwala z całą pewnością ustalić, że jako prowincjał Saksonii przebywał w Polsce w l. 1232 do 1234. We Wrocławiu nawiązał przyjazne kontakty osobiste z księciem Henrykiem Brodatym. W ten sposób w Czechach a później w Polsce przygotował warunki osiedlenia się zakonników św. Franciszka¹³. Kronikarz Jordan z Giano podkreśla, że Jan z Pian del Carpini wysłał zakonników franciszkańskich do Czech, a stąd do Polski. Z inicjatywy Jana osiedlili się franciszkanie w Czechach i w Polsce¹⁴. Z tego względu prowincjał Saksonii Jan z Pian del Carpini figuruje na liście prowincjałów prowincji czesko-polskiej, przekazanej przez kronikarza Fürstenhaina jako pierwszy prowincjał tejże prowincji¹⁵. Z kroniką Jordana zgadzają się najstarsze źródła polskie. *Rocznik krakowski* podaje: „1237 Fratres Minores intrant Cracoviam”¹⁶. *Rocznik miechowski* podobnie się wyraża: „venerunt Cracoviam”¹⁷. Mimo ogromnej zwięzłości, wiadomości przekazane w rocznikach mają zasadnicze znaczenie dla określenia charakteru przybycia franciszkanów do Polski. W najstarszych źródłach fran-

¹⁰ *Chronica Fratris Jordani a Jano*, w: *Analecta Franciscana*, Quaracchi 1885 t. I s. 1—19; K. Eubel, *Geschichte der oberdeutschen (Strassburger) Minoriten-Provinz*, Würzburg 1886 s. 1—9; Quaedam de Provincia Germaniae Superioris, seu „Argentinae”, „Fraternus Nuntius”, editio latina, nova series, 1976 nr 5 s. 2—8.

¹¹ „Hic Ordinis sui dilatator maximus fuit”, Jordan z Giano, *dz. cyt.*, s. 17.

¹² Jordan z Giano, *dz. cyt.*, s. 17.

¹³ *Biographia fr. Joannis de Plano Carpini*, w: *Sinica Franciscana*, Quaracchi 1929 t. I s. 4; Jan z Pian del Carpini, *Historia Mongolorum*, w: *Sinica Franciscana*, Quaracchi 1929 t. I s. 102.

¹⁴ Jordan z Giano, *dz. cyt.*, s. 17.

¹⁵ K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, Kraków 1937 t. I s. 413.

¹⁶ *Monumenta Poloniae Historica*, t. II s. 836; Por. s. 837, 877.

¹⁷ *Monumenta Poloniae Historica*, t. II s. 882; K. S. Rosenbaiger, *dzieje kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie w wiekach średnich*, Kraków 1933 s. 36—37 (Biblioteka Krakowska Nr 79).

ciszkańskich, krajowych i zagranicznych, nie ma żadnej wzmianki o „sprowadzeniu” franciszkanów do Wrocławia i Krakowa przez książąt z rodu Piastów. Wszystkie źródła franciszkańskie z XIII w. wykazują, że inicjatywa przybycia do Polski, a więc i do Krakowa, całkowicie należała do franciszkanów. Uczestnik ówczesnej akcji zakonu św. Franciszka na terytorium Niemiec, Czech i Polski, Jordan z Giano, przypisuje prowincjałowi Janowi z Pian del Carpini inicjatywę osadzenia franciszkanów w Polsce¹⁸.

Nasuwa się pytanie, kto przyjął franciszkanów w Krakowie? Zagadnienie to łączy się z własnością działki, na której zbudowali zakonnicy kościół i klasztor. Nie mamy przekazu źródłowego o tym, kto podarował franciszkanom tę działkę. Z dokumentu Kingi wiemy, że cały teren otaczający niewielką parcelę franciszkańską był własnością kościelną i należał do kapituły krakowskiej. Nasuwa się przypuszczenie, że sama działka darowana franciszkanom musiała być własnością kościelną; nie mogła być na tym terenie obcą enklawą. Wybór miejsca pod kościół był uwarunkowany dogodnością dostępu dla ludności z zewnątrz i tradycją orientowania świątyni. Mamy podstawy przyjąć, że granice pierwotnej parceli uległy zmianom przez rozszerzenie w kierunku Wisły. W 1277 r. kapituła krakowska przekazała otaczający działkę teren razem z łążnią Kindze, a ta ofiarowała go franciszkanom¹⁹. Na tym terenie darowanym przez bł. Kingę, franciszkanie dokonali monumentalnej rozbudowy kościoła i klasztoru. Pierwotny kościół franciszkański nie stał na gruncie książęcym, tylko kościelnym. W Krakowie mógł przyjąć franciszkanów przybyłych z Pragi biskup Wisław razem z kapitułą krakowską. Nie jest to wyjątek. Na Śląsku dwaście klasztorów franciszkańskich zawdzięcza swe powstanie życzliwości biskupa Tomasza I i „dobrodziejstwu prałatów”²⁰. Na pewno w całej tej sprawie osiedlenia się franciszkanów w Krakowie zaznaczyły się wpływy książąt śląskich Henryka Brodatego i Henryka Pobożnego. Jan z Pian del Carpini załatwiał sprawę osiedlenia się franciszkanów w Polsce z księciem Henrykiem Brodatym²¹. Henryk Pobożny i jego żona Anna przyczynili się do rozwoju zakonu, byli fundatorami kościoła i klasztoru franciszkańskiego we Wrocławiu²². Być może, iż z polecenia księcia Henryka Brodatego w sprawie osiedlenia się franciszkanów w Krakowie brał udział wojewoda Teodor i stąd późniejsza tradycja zaliczyła

¹⁸ Jordan z Giano, *dz. cyt.*, s. 17.

¹⁹ Archiwum klasztoru oo. Franciszkanów w Krakowie: Fasc. I s. 13—16; A. Karwacki, *Materiały do historii zakonu Franciszkanów w Polsce*, rps, t. XXII s. 7—8.

²⁰ T. Kozaczewski, *Pierwotny kościół franciszkański we Wrocławiu*, „Prace Komisji Historii Sztuki” t. III, Wrocław 1963 s. 206.

²¹ Jan z Pian del Carpini, *dz. cyt.*, s. 102.

²² T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 199—249.

go do fundatorów kościoła i klasztoru franciszkańskiego w tym mieście²³. Franciszkanie po przybyciu do Krakowa natychmiast przystąpili do budowy klasztoru i kościoła, jeżeli Tatarzy w 1241 r. mieli co niszczyć, jak to podał ówczesny wikariusz prowincji czesko-polskiej Jordan z Giano²⁴.

Konsekwencją franciszkańskiego ubóstwa i polegania na ofiarności wiernych było zupełnie nowe pojęcie fundatora zbiorowego. Zakonnicy św. Franciszka wznosili kościoły i klasztory dzięki ofiarności społeczności miejskiej i mecenasów duchownych i świeckich. Tak było w Niemczech²⁵. W Polsce klasycznym przykładem fundatora zbiorowego był pierwotny kościół i klasztor w przedlokalnym Krośnie. Również w królewskim Krośnie, założonym na prawie niemieckim, murowany, gotycki kościół i drewniany klasztor stanął z ofiarności wiernych w terminie od lutego 1400 r. do 26 listopada 1402 r.²⁶ W Krakowie monumentalna rozbudowa kościoła franciszkańskiego, oparta na ofiarności społeczności miejskiej, nie miała fundatora indywidualnego²⁷. Nic więc nie stoi na przeszkodzie przyjąć fundatora zbiorowego przy powstaniu pierwotnego kościoła franciszkańskiego w Krakowie; w przeciwnym razie byłby wskazany przez tradycję nie ulegający wątpliwości fundator indywidualny, za którego mieliby zakonnicy krakowscy obowiązek odprawiania mszy św. fundacyjnych. Do budowy franciszkańskiego kościoła i klasztoru przyczynili się zarówno mieszczanie krakowscy jak i dobrodziejcy, Kinga i jej mąż Bolesław oraz jego siostra Salomea. Książę Bolesław Wstydlivy nie był fundatorem kościoła krakowskiego w takim znaczeniu jak był nim Henryk Pobożny we Wrocławiu.

Topografia terenu, na którym stanął pierwotny kościół franciszkański w Krakowie, wystarczająco tłumaczy tę budowlę założoną na planie krzyża greckiego tym bardziej, że ona odpowiadała praktyce kaznodziejskiej. Fakty historyczne skłaniają do przyjęcia opinii Tadeusza Kozaczewskiego, że „ciekawym zjawiskiem jest drugi chronologicznie kościół franciszkański w Krakowie założony na planie krzyża. Wypadek ten jest szczególnie na tle polskich ko-

²³ K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 47—51; Archiwum klasztoru oo. Franciszkanów w Krakowie: G. Labuda, Kto był fundatorem — założycielem klasztoru franciszkanów w Krakowie?, „Wiadomości z Prowincji Św. Antoniego Pad. i Bł. Jakuba Strepy OO. Franciszkanów w Polsce” 51(1981) zes. 5 s. 23—42, mps.

²⁴ C. J. Erben, *Regesta Bohemiae et Moraviae*, Pragae 1855, cz. 1 s. 478—479; G. Fallani, *Giordano da Giano*, w: *Enciclopedia Cattolica*, Città del Vaticano 1951 t. VI kol. 436.

²⁵ Jordan z Giano, *dz. cyt.*, s. 12.

²⁶ A. Zwiercan, *O Franciszkanach w Krośnie do końca XVIII wieku*, „Nasza Przeszość” t. 51; 1979 s. 13—22.

²⁷ K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 44, 47.

ściołów franciszkańskich, ale dowodzi swobody stowowania różnych założeń”²⁸.

Franciszkanie kontynuowali po najeździe tatarskim w 1241 roku budowę kościoła i klasztoru. W 1276 r. papież Innocenty V wydał bullę, w której na podstawie relacji Kingi podał, że kościół franciszkański w Krakowie był przeznaczony dla kultu Bożego i duszpasterstwa wiernych. W tym kościele uroczystości obchodzono święta kościelne. Książę Bolesław i jego żona Kinga brali udział w nabożeństwach w nim odprawianych. Ażeby podnieść okazłość tych nabożeństw, Kinga osobiście wykonywała paramenty liturgiczne. Postarała się u papieża o pozwolenie używania bogatych ornatów i szat liturgicznych wtedy, gdy uczestniczy z mężem w nabożeństwach odprawianych w kościele franciszkańskim. Kinga więc przyczyniła się do budowy i wyposażenia kościoła św. Franciszka w Krakowie²⁹.

Kościół franciszkański w Krakowie był ważnym ośrodkiem duszpasterskim. W tej świątyni gromadziła się licznie ludność miasta jeszcze przed lokacją Krakowa na prawie niemieckim w 1257 r. Od północy zapewne cała przestrzeń Krakowa w stronę kościołów św. Wojciecha, św. Jana i św. Marka była zajęta osadnikami. Przy lokacji Krakowa na prawie niemieckim w 1257 r., wybiegająca prostopadle z rynku ulica Bracka została odchylona i skierowana do wejścia do kościoła św. Franciszka, w którym już wcześniej nastąpiło umasowienie nabożeństw. Ulica Bracka prowadzi do kościoła braci mniejszych i stąd wywodzi się jej nazwa³⁰.

W 1249 r. odbyła się kapituła prowincji czesko-polskiej w Krakowie³¹. Kapituły odbywały się w znaczniejszych i zagospodarowanych klasztorach. W kapitule brali udział kustosze, gwardiani, delegaci konwentów. Członkowie tego zebrania nie tylko odbywali narady, ale również uczestniczyli w odprawianych w kościele uroczystych nabożeństwach i we wspólnym odmawianiu godzin kanonicznych. Widocznie do r. 1249 zbudowano przynajmniej prezbiterium, jeżeli nie cały kościół, oraz wystawiono odpowiednią ilość pomieszczeń w klasztorze dla kilkudziesięciu uczestników kapituły. Funkcja duszpasterska i zakonna pierwotnego kościoła franciszkańskiego w Krakowie bezwzględnie zmusza do cofnięcia czasu budowy kościoła i klasztoru przed lokację Krakowa w 1257 r. i do

²⁸ T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 248.

²⁹ Archiwum klasztoru oo. Franciszkanów w Warszawie: B. Makowski, *Thesaurus Provinciae Poloniae*, rps, s. 60—61; A. Karwacki, *rps cyt.*, t. XXII s. 7.

³⁰ Sz. Skibiński, *dz. cyt.*, s. 20; K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 32, przyp. 2.

³¹ K. Kantak, *dz. cyt.*, t. I s. 427.

odrzczenia daty 1252—1269, ustalonej w związku z pobytym rzekomego fundatora Bolesława Wstydlivego w Krakowie³².

Pozostaje do omówienia tytuł pierwotnego kościoła franciszkańskiego w Krakowie. Papież Grzegorz IX bullą wydaną 21 lutego 1229 r. polecił uroczystie obchodzić w całym Kościele katolickim święto wyniesienia na ołtarze św. Franciszka z Asyżu oraz szerzyć jego kult wśród wiernych³³. Odpis bulli znajdował się w archiwum klasztoru krakowskiego³⁴. Franciszkanie zyskali w Czechach i w Polsce wielką popularność, jak zaznacza kronikarz Fürstenhain, dzięki świętości i cudom świętych Franciszka z Asyżu i Antoniego z Padwy³⁵. Kościoły wznoszono pod wezwaniem św. Franciszka. W Pradze król Waclaw I razem ze swą siostrą Agnieszką wystawił kościół i klasztor klarysek oraz szpital pod wezwaniem św. Franciszka³⁶. Krakowski kościół minorytów stale występował w zapiskach XIII i XIV w. pod wezwaniem św. Franciszka³⁷. W 1436 r. rozbudowany kościół franciszkański w Krakowie został konsekrowany pod wezwaniem Bożego Ciała³⁸. Wprawdzie bulla papieża Piusa II z 1463 r. podaje podwójny tytuł Bożego Ciała i św. Franciszka³⁹, ale zarówno franciszkanie jak i społeczność miejska stale używała tytułu św. Franciszka⁴⁰. Szczesny Skibiński wysunął przypuszczenie, że kościół franciszkański w Krakowie nosił tytuł Krzyża świętego, gdyż forma jego była krzyżowa⁴¹. Ten fakt nie mógł być ukryty i nieznanym w społeczeństwie. W liturgii mszy św. i brewiarza corocznie obchodzono uroczyste rocznicę konsekracji kościoła oraz tytuł kościoła przez całą oktawę; wierni zyskiwali odpusty, które czyniły świątynię atrakcyjną w średniowieczu. Tak obchodzono tytuł kościoła św. Franciszka w Pradze⁴² i tytuł kościoła franciszkańskiego we Wrocławiu⁴³. W Polsce pod wezwaniem Krzyża św. były średniowieczne kościoły we Lwowie, Haliczu, Sannoku, Radomsku⁴⁴. Nie ma żadnej wzmianki źródłowej o tytule Krzyża św. franciszkańskiego kościoła w Krakowie.

Znaczenie kościoła w Krakowie jako świątyni Pańskiej można ocenić w całej pełni w łączności z nierozdzielnie z nim związanym

³² Sz. Skibiński, *dz. cyt.*, s. 19—20.

³³ *Bullarium Franciscanum*, ed. H. J. Sbaralea, Romae 1759, t. I s. 49.

³⁴ B. Makowski, *rps. cyt.*, s. 60.

³⁵ K. Kantak, *dz. cyt.*, t. I s. 413.

³⁶ *Bullarium Franciscanum*, t. I s. 134, 135, 136.

³⁷ K. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 74.

³⁸ *Tamże*, s. 75.

³⁹ B. Makowski, *rps. cyt.*, s. XXVIII.

⁴⁰ K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 75—76.

⁴¹ Sz. Skibiński, *dz. cyt.*, s. 50—53.

⁴² *Bullarium Franciscanum*, t. I s. 136.

⁴³ *Tamże*, t. II s. 174—175; T. Kozaczewski, *dz. cyt.*, s. 206.

⁴⁴ K. Kantak, *dz. cyt.*, t. I s. 276.

klasztorem i działalnością wspólnoty zakonnej. Klasztor franciszkański w Krakowie był od początku centralnym klasztorem w Polsce. Przy rozesłaniu zakonników św. Franciszka, zazwyczaj mianowano kustosza z obowiązkiem założenia ośrodka kustodialnego. Tak było w Niemczech⁴⁵. Kustosz wizytował podległe mu klasztory w danym kraju lub regionie. W 1241 r. było w prowincji czesko-polskiej pięć kustodii. Nie ulega wątpliwości, że niewymienione z nazwy ośrodki kustodialne w sprawozdaniu Jordana z Giano to Kraków i Wrocław⁴⁶. Imiennie wspomina się o kustodii krakowskiej w 1269 r.⁴⁷ Od początku musiał istnieć podział na okręgi kustodialne, jeżeli prowincjał saski i polski Jan z Piana del Carpini utworzył na kapitule w Pradze 24 lipca 1238 r. prowincję czesko-polską, a kapituła generalna w 1239 r., która dokonała rewizji powstałych prowincji, zatwierdziła słowiańską prowincję⁴⁸.

Klasztor kustodialny w Krakowie był ośrodkiem formacji zakonnej. Tutaj był nowicjat⁴⁹. W 1227 r. papież Grzegorz IX wydał bullę zakazującą prowincjałom i kustoszom dopuszczania kogokolwiek do ślubów zakonnych bez odbycia roku próby; rozporządzenie to powtórzył w 1238 r.⁵⁰ W Krakowie odbywali klerycy studia teologiczne. Miały one charakter praktyczny, jako przygotowanie do kaznodziejstwa i pracy w konfesjonale. Przystosowanie utworzył je generał zakonu Haimo z Faversham (1240—1244), który sam był doktorem i profesorem teologii. W pierwszej połowie XIII wieku były w Polsce rozbudowane studia zakonne. Na testamentie bł. Salomei z 1258 r. znajdują się aż trzy podpisy lektorów teologii. Salomea zaopatrzyła krakowskiego lektora teologii Borysława w księgi naukowe⁵¹. Dnia 4 maja 1227 r. papież Grzegorz IX wydał przywilej, na mocy którego we wszystkich kościołach i miejscach pobytu franciszkanie mogli przechowywać Najświętszy Sakrament i odprawiać uroczyste msze św. i inne nabożeństwa⁵². W kościele kapłani i klerycy uczestniczyli w nabożeństwach i we wspólnym odmawianiu brewiarza. Salomea wyposa-

⁴⁵ Jordan z Giano, *dz. cyt.*, s. 11—12.

⁴⁶ C. J. Erben, *dz. cyt.*, cz. 1 s. 478—479.

⁴⁷ K. Kantak, *dz. cyt.*, t. I s. 38.

⁴⁸ *Tamże*, s. 20.

⁴⁹ B. Makowski, *rps. cyt.*, s. 74.

⁵⁰ *Bullarium Franciscanum*, t. I s. 27, 235; B. Makowski, *rps. cyt.*, s. 74; K. Kantak, *dz. cyt.*, t. I s. 176—177.

⁵¹ A. Karwacki, *Błogosławiona Salomea za życia i po śmierci*, Kraków 1911 s. 99; H. Błażkiewicz, *Szkoła franciszkańska*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Lublin 1975 t. II s. 287—316; A. Zwiercan, *700 lat franciszkańskiego studium teologicznego w Krakowie*, Kraków 1968, mps.

⁵² *Bullarium Franciscanum*, t. I s. 27.

zyła zakonników franciszkańskich z ośrodka krakowskiego nie tylko w księgi naukowe, ale również w księgi liturgiczne⁵³.

Struktura zakonu była centralistyczna. Konwent krakowski należał do prowincji czesko-polskiej. Najwyższą władzą w prowincji była kapituła prowincjalna. Kapituły odbywały się w znaczniejszych klasztorach. Brali w niej udział kustosze, gwardiani i delegaci konwentów. W Krakowie w XIII w. odbyły się kapituły w latach 1249, 1258, 1274 i 1284⁵⁴. Na kapitule wybierano prowincjała, kustoszów, gwardianów, lektorów i kaznodziei oraz omawiano sprawę prowincji. Przewodniczył wizytator generalny zakonu, który przed kapitułą wizytował prowincję. Niezwykle doniosłe znaczenie miały osobiste wizytacje generałów zakonu. W 1242 roku na kapitule w Pradze przewodniczył generał Haimo z Faversham, w 1253 również w Pradze generał Jan z Parmy, a w 1281 roku w Głogowie generał Bonagratia⁵⁵. Wyjątkowe znaczenie miała wizytacja generała zakonu Haimo z Faversham, który przeprowadził reformę liturgii. Kapituła generalna w Bolonii w 1243 r. uchwaliła reformy liturgiczne, a w dwa tygodnie później papież Innocenty IV zatwierdził je pod ogólnym tytułem *Ordinationes divini officii*. Treść tych dokumentów obejmuje porządek mszy św. i modlitw w chorze zakonnym⁵⁶. Reformy generała Haimo z Faversham zostały wprowadzone również w Polsce⁵⁷. I tu dochodzimy do sedna sprawy. Generał Haimo a także inni wizytatorzy generalni, którzy corocznie przybywali na kapituły prowincjalne, przede wszystkim sprawdzali czy w kościołach zakonnych i klasztorach zachowuje się przepisy liturgiczne i statuty uchwalane na kapitułach generalnych⁵⁸. Kapituły generalne miały wgląd w sprawy klasztorów całego zakonu. Brali w nich udział prowincjałowie i delegaci prowincji. Byli oni zobowiązani zdawać dokładne sprawozdania o stanie klasztorów. Kościół i klasztor krakowski nie mógł stanowić jakiegoś wyjątku i nie podlegać zakonnym przepisom liturgiczno-prawnym.

Dnia 25 lutego 1250 r. papież Innocenty IV wydał bulę, w której przyznał prawo grzebania wszystkich zmarłych wiernych w kościołach zakonu św. Franciszka, którzy sobie tego życzą „z poboż-

⁵³ A. Karwacki, *Blagostawiona Salomea*, s. 99.

⁵⁴ K. Kantak, *dz. cyt.*, t. I s. 427.

⁵⁵ *Tamże*.

⁵⁶ R. Huber, *dz. cyt.*, t. I s. 121—124.

⁵⁷ H. Cempura, *Trzynastowieczne liturgiczne rękopisy franciszkańskie w Polsce w świetle wyników badań Van Dijka i Walkera*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 12, Lublin 1966 s. 75—82; J. Pikulik, *Franciszkańskie „Ordinarium missae” w średniowiecznej Polsce*, „Studia Theologica Varsaviensia” 10(1971) nr 2 s. 111—130.

⁵⁸ L. Wadding, *Annales Minorum*, wyd. 3, Quaracchi 1931 t. III s. 26.

ności lub na mocy rozporządzenia ostatniej woli”⁵⁹. Na tej podstawie w kościele św. Franciszka w Krakowie zostali pogrzebani bł. Salomea i książę Bolesław Wstydlivy. Nie zrobiło to z pierwotnego kościoła franciszkańskiego mauzoleum Piastów. Podobnie nie stały się budowlami grobowymi kościoły franciszkańskie w Ostrzyhomiu, Pradze i Wrocławiu. W Ostrzyhomiu został pochowany król Bela IV, w Pradze król Waclaw I, a we Wrocławiu złożono ciało Henryka II Pobożnego, fundatora kościoła, który zginął pod Legnicą w 1241 r. w bitwie z Tatarami⁶⁰. Kościół franciszkański w Krakowie w ciągu przeszło siedmiu wieków swego istnienia był i jest świątynią Pańską służącą wyłącznie kultowi Bożemu i działalności duszpasterskiej zgodnie z posłannictwem zakonu św. Franciszka z Asyżu.

W połowie XIII w. krakowscy franciszkanie rozwinęli ożywioną działalność, której zasięg był nie tylko lokalny, ale także ogólnopolski. Zaangażowali się w sprawy całego Kościoła polskiego. Najdonioslejszym wydarzeniem była kanonizacja św. Stanisława biskupa krakowskiego. Do pomyślnego skutku doprowadził proces kanonizacyjny franciszkanin Jakub z Velletri. W Krakowie w czasie badania świadków kultu biskupa Stanisława (1252 r.) był gwardianem Benedykt Polak, który w latach 1245—1247 towarzyszył legatowi papieskiemu Janowi z Pian del Carpini w jego misji do wielkiego chana Mongolów zwanych Tatarami do Karakorum w Azji Środkowej.

Innocenty IV kanonizował św. Stanisława 8 września 1253 r. w bazylice św. Franciszka w Asyżu. Uroczystości obchodzone ku czci Patrona Polski w 1254 r. zgromadziły w Krakowie wielu książąt polskich, wszystkich biskupów polskich, duchowieństwo i ogromną ilość ludzi wszelkiego stanu⁶¹.

Klasztor krakowski był centralnym dla całej Polski. Z Krakowa udawali się zakonnicy franciszkańscy do innych miast i zakładać klasztory. Franciszkanie, podobnie jak dominikanie, osiedlali się w dużych skupiskach miejskich, słowem i przykładem podnosili religijność społeczeństwa. Dzięki nim rozpoczęła się właściwa ewangelizacja ludu. Działalność zakonników franciszkańskich, zespolonych w jednej organizacji prowincjalnej czesko-polskiej i ich narastające zaangażowanie w życie społeczeństwa, sprzyjały tworzeniu się narodowej świadomości i jedności Polaków⁶².

W klasztorze krakowskim kształcili się i przygotowywali do akcji misyjnej na wschodnim i północnym pograniczu Polski mi-

⁵⁹ *Bullarium Franciscanum*, t. I s. 537; B. Makowski, rps cyt., s. 61.

⁶⁰ Sz. Skibiński, *dz. cyt.*, s. 59.

⁶¹ *Analecta Cracoviensia*, t. XI, Kraków 1979 (tom poświęcony św. Stanisławowi).

⁶² K. S. Rosenbaiger, *dz. cyt.*, s. 9—21.

sjonarze franciszkańscy. Od XIII w. objęli oni działalnością Ruś, Mołdawię i Litwę. Na Rusi szerzyli wiarę katolicką, zaprowadzali organizację kościelną. Misjonarze franciszkańscy walnie przyczynili się do nawrócenia Litwy na wiarę katolicką, ze wszystkimi jej konsekwencjami kulturalnymi i politycznymi. Działalność misyjna zakonników św. Franciszka na Rusi i Litwie stanowi najchlubniejszą kartę ich dziejów w średniowieczu⁶³.

Program ideowy oraz funkcje kościoła i klasztoru franciszkańców w Krakowie w średniowieczu można krótko streścić w dwu punktach: ewangelizacja ludu i misje.

O. ANTONI ZWIERCAN OFM Conv.

La première église des Franciscains à Cracovie

(Résumé)

Selon l'hypothèse formulé par Szczęśny Skibiński dans son livre publié à Poznań en 1977, la première église des Franciscains à Cracovie a été construite come un mausolée.

Les fonctions de ce lieu de culte, de même que l'histoire de l'arrivée et de l'établissement des frères de Saint François doivent être examinés dans le contexte historique du développement de l'Ordre en Europe centrale.

Après le chapitre général de 1221, Saint François envoya en Allemagne un groupe de vingt-cinq frères. Le chroniqueur, Jordan de Gianno, attribue à religieux italien, Jean de Pian del Carpini, le mérite d'avoir implanté l'Ordre des Franciscains dans les pays d'Europe centrale. Jean de Pian, en qualité de provincial de Saxe, envoya des frères en Hongrie, en Bohême, en Pologne et en Norvège.

Les Franciscains arrivèrent à Prague en 1232. Une analyse des mémoires de Jean de Pian contenus dans „Historia Mongolorum” et relatifs à la façon dont il s'y prit pour fonder les couvents, permet d'établir qu'il noua des relations amicales avec le Prince Henri le Barbu à Wrocław; après avoir fixé leurs conditions de logement, il fit venir les religieux de Bohême à Wrocław en 1232—1234 et à Cracovie en 1237.

Pour s'établir à Cracovie, ils obtinrent l'appui des autorités ecclésiastiques et des princes de Silésie. L'agrandissement ultérieur de l'église et du couvent sur un terrain relevant d'une propriété ecclésiastique indique que les Franciscains ont reçu ce terrain du chapitre

⁶³ W. Abraham, *Powstanie Kościoła łacińskiego na Rusi*, t. I, Lwów 1904; Tenże, *Jakub Strepa arcybiskup halicki 1391—1409*, Kraków 1908; *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa 1914; A. Zwiercan, *O Franciszkanach w Krośnie*, s. 10—26.

de Cracovie. Après l'invasion tatarre de 1241, les Franciscains reprirent la construction de l'église et du couvent. L'absence d'un fondateur individuel prouve que ces bâtiments furent édiés grâce aux offrandes des bienfaiteurs, bourgeois et princes, c'est-à-dire grâce à une fondation collective. Le caractère religieux et pastoral du couvent et de l'église connus sous le vocable de Saint François trouva sa consécration lors du chapitre de la province de Bohême et de Pologne qui s'y tint en 1249. Le Prince Bolesław, et Kinga son épouse, ainsi que les habitants de Cracovie assistaient aux offices célébrés dans l'église des Franciscains.

Trad. par Thérèse Wilkanowicz